

ларускім майстрам, і яны даволі ўстойліва пераносілі яго з кнігі ў кнігу на працягу амаль двух стагоддзяў. Напачатку ён быў стылістычна звязаны з позняй готыкай і рэнесансам. У XVII—XVIII стст. яго генезіс (герб Р.Хадкевіча з *Евангелля*, 1569) відавочна наблізіўся да развіцця барочнага стылю. У цэлым старадрукарскі арнамент заняў значнае месца ў беларускіх выданнях. Яго росквіту садзейнічалі такія майстры друку, як І.Фёдараў і П.Мсціславец. І калі ў арнаменце І.Фёдарава відаць рускае “узоречье”, то ў П.Мсціслаўца знаёмая матывы набліжаліся да заходнееўрапейскіх — становіліся больш тонкімі і элегантнымі. Пазней у арнаменце змянялася дынаміка руху лісцяў аканту, малюнак узбуўняўся, з’яўляліся новыя элементы, што садзейнічала трансфармацыі старадрукарскага стылю ў барочны.

Клімаў І.П. (Мінск)

ВЫДАННЕ В. ЦЯПІНСКАГА І ЯГО ДРУКАРНЯ

Беларускі пратэстант Васіль Цяпінскі вядомы як перакладчык і выдавец *Евангелля* і аўтар прадмовы для яго. З нейкіх прычын выданне Цяпінскага засталася недакончаным (свет убачыла ўсяго палова *Тэтраевангелля*, прыкладна ў 1570-х гг.), хаця тытульны ліст выдання паведамляе, што выйшла **ПЕРВАЯ ЧАСТЬ НОВОГО ЗАВЕТА ИЛИ ТИСТАМЕНТЪ** <...> протэ аднымъ словомъ его называли **ЕВАНГЕЛІЕ**. З гэтага вынікае, што Цяпінскі меў намер выдаць, па меншай меры, усё *Тэтраевангелле* як першую частку *Новага Завету*. Невялікая прадмова Цяпінскага да выдання захавалася толькі ў адным рукапісе, што быў створаны ў 1580 г. пісцом Супрасльскага манастыра. Звесткі пра асобу Цяпінскага вельмі сціплыя і няпэўныя, нават час яго жыцця нельга вызначыць дакладней, чым 2-я палова XVI ст. Сябе Цяпінскі называе толькі аднойчы, у прадмове да *Евангелля*; некалькі разоў згадвае яго прозвішча ў сваіх творах Сымон Будны. Ні імя па бацьку, ні другая частка нібыта падвойнага прозвішча Цяпінскага невядомы, усё гэта прыпісалі яму пазнейшыя даследчыкі, і здаецца — без сур’ёзных падстаў.

Напэўна, як ніхто з дзеячаў беларускай мінуўшчыны, Цяпінскі выступае загадкавай, таямнічай фігурай, абрысы

якой хаваюцца ў сутонні часу. Гэта вабіць пільней угледзецца ў постаць выдатнага беларускага асветніка, глыбей разабрацца ў акалічнасцях яго жыцця і дзейнасці.

I

Два вядомыя паасобнікі Евангелля Цяпінскага (далей па тэкспе ЕЦ) з кнігазнаўчага боку досыць падрабязна апісаны Ю. Лабынцавым¹, значна больш кароткія апісанні маюцца і ў каталогах старадрукаў². У цяперашні час адзін паасобнік захоўваецца ў Санкт-Пецярбургу, другі — у Архангельску.

Помнік уяўляе сабой друкаванае выданне фарматам in secundo. Абодва яго паасобнікі няпоўныя (пецярбургскі крыху паўнейшы за архангельскі) і абрываюцца прыкладна на Мцв. 13—14. Архангельскі паасобнік абрываецца на л. 62, пецярбургскі — на л. 63, хоць яго тытульны ліст і апошнія два лісты знізу пашкоджаныя. У архангельскім паасобніку адсутнічаюць тытульны ліст і лл. 37—39, 58—59, а ў пецярбургскім — толькі л. 61. Пецярбургскі паасобнік прыплецены (у канцы) да вялікага канвалюта (таго ж фармату) кірылічных твораў разнастайнага жанру (у асноўным жыцці і палемічных творы). У гэтым жа паасобніку пераблытаны л. 8, які знаходзіцца паміж лл. 5 і 6. Аб тым, што блытаніна аркушаў здарылася даўно, мажліва, яшчэ пад час сшывання канвалюта або брашуравання кнігі ў друкарні, сведчыць запіс скоропісам на л. 5 адв.: *маза^а два ли^и^{тм}*, за якім ідзе запіс на л. 6 адв.: *напере^а два ли^и^{тм} первыи* і адпаведны яму запіс на л. 7 адв.: *маза^а два листы*, і нарэшце, на л. 8 адв. маецца запіс: *первыи напере^а ли^и^{тм}*.

Тэкст у выданні набраны выразным, добрачытэльным шрыфтам (вышыня радковага шрыфту 2,0 мм), у два слупкі на

¹ Лабынцев Ю. А. Описание изданий Несвижской типографии и типографии Василия Тяпинского. М., 1985. С. 20—22, 26—27, 28, 55—59.

² Каратаев И. П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами: Т. 1. (С 1491 по 1652) // Сборник ОРЯС. СПб., 1883. Т. 34. С. 201—203; Лукьяненко В. И. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI—XVII вв. Л., 1973. Вып. 1: (1523—1600). С. 50—54; Кніга Беларусі: 1517—1917. Мн., 1986. С. 61, 578.

старонку, які акаляюцца з усіх бакоў наборнымі рамкамі. Літары ў радку стаяць шчыльна, а інтэрлін'яж невялікі (10 радкоў = 52,5 мм). У вузенькай калонцы паміж слупкоў ідзе нумарацыя евангельскіх вершаў. Справа і злева ад слупкоў такімі ж рамкамі адведзены палі для заўваг перакладчыка; у гэтых жа палях змяшчаецца і рубрыкацыя евангельскіх раздзелаў (у правым полі) і перыкопаў (у левым полі). Зверху ў вузенькай палосцы, адведзенай наборнымі рамкамі, знаходзіцца шмуццтыул, у правым верхнім кутку правай старонкі пазначаецца фаліяцыя, у вузенькіх палосках знізу, пад евангельскімі слупкамі, месціцца пазначэнне кустодаў і сінгатур. З гэтага лёгка зрабіць выснову, што ЕЦ не прызначалася для выкарыстання ў літургіі (што патрабуе вялікага шрыфту, адметных прагалаў і значнага інтэрлін'яжу), а было адрасавана індывидуальнаму чытанню.

Малюнкi і арнаментальныя аздабленні старонкі адсутнічаюць. Колер друку — адной фарбай, чорна-шэраю. Кожны евангельскі раздзел пачынаецца ў абодвух слупках ініцыялам у рамцы. Тэкст Евангелля падаецца без перарванняў на мяжы раздзелаў ці евангельскіх кніг. Пачатак евангельскага верша ці яго канец прыпадае ў кожным слупку на адзін радок, што дазваляе абыходзіцца адной нумарацыяй вершаў для абодвух слупкоў; пры гэтым пачатак кожнага верша набіраецца вялікай літарай (у астатнім тэксце яна не ўжываецца). Слупок мае памер 44 радкі. Шрыфт заўваг на палях, кустодаў, шмуццтытулаў і фаліяцыі аднолькавы з тэкстам у слупках. Заўвагі на палях заўсёды тычацца пэўнага евангельскага месца, што дасягаецца выкарыстаннем спасылак — разнастайных друкарскіх значкоў (крыжыкі, кружочки, зорачкі, двукроп'е), якія атачаюць слова ў евангельскім тэксце і паўтараюцца перад заўвагай на полі.

Выданне Цяпінскага было сфальцавана ў палову аркуша, г. зн., што за адзін прагон адбівалі па дзве паласы. Спачатку праганяліся паласы старонак 1, 4 адв., потым — 1 адв., 4 кожнага сшытка. Далей адбівалі другі аркуш, які меў паласы 2, 3 адв. — 2 адв., 3. Абодва аркушы перагіналі пасрэдзіне і ўкладалі адзін у адзін, атрымліваючы чатырохлітвы сшытак у 8 палос.

Якую ролю адыгрываў перакладчык Цяпінскі ў выданні сваёй кнігі? Адразу можна сказаць, што ён не быў майстрам-друкаром, як гэта прынята лічыць у дачыненні ледзь не да ўсіх сучаснікаў Івана Фёдарова. Больш таго, старанна працуючы над перакладам Св. Письма, робячы вялікую тэксталагічную апрацоўку (а лінгвістычны дослед якраз і сведчыць аб карпатлівасці такой працы), прымаючы ўдзел у дыскусіях па веравызнаўчых пытаннях (паводле сведчанняў Сымона Буднага), Цяпінскі наўрад ці меў магчымасць паглыбляцца ва ўсе друкарскія справы. І ўжо зусім відавочна, што ён не стаяў за друкарскім варштатам і не быў памагатым у друкарні. Агульны выгляд яго выдання, зробленага на прыстойным прафесійным узроўні, сведчыць, што Цяпінскі не займаўся самаробствам, а карыстаўся працай прафесіяналаў.

Хутчэй за ўсё Цяпінскі быў гаспадаром друкарні. У сваёй прадмове ён прама гаворыць пра ўласную друкарню, заснаваную ім зъ збогое моеѣ маѣтности (г. зн., маёмасці). Цяпінскі асобна падкрэслівае, што сѣма законоѣ вжего была в тои збогои моеи друкарни ѡ мене имѣ выдрѣкована, г. зн., пры яго самым актыўным і непасрэдным удзеле. Але акцэнт аўтара прадмовы на та*кѣ дороги (г. зн., захады), якія яму давалося прадпрымаць для друка*н и потребѣ томѣ належачи*, сведчыць, што на яго долю выпаў клопат па забеспячэнню друкарні абсталяваннем, паперай і да т. п., карацей кажучы, сродкамі працы. Гэты клопат немінуча ўскладаўся на плечы ўладальніка друкарні. Цяпінскі таксама гаворыць, што ён асабіста займаўся фундаваннем свайго прадпрыемства, і гэта ўвяло яго ў значныя выдаткі. Але накладоѣ свайго выдання яму прыйшлося ахвяраваць усім тым, што было при <маѣтности> и на именькоѣ (маѣнтку), але і пры гэтым ён застаўся а' вельми* сто' ве' же пре'се и должачи'се (вінны). Сапраўды, нават самая сціплая друкарня патрабавала вялікіх выдаткаў. І, мяркуючы паводле прадмовы, грошай Цяпінскаму ўсё роўна не хапала.

Зразумела, можна дапусціць, што друк фундаваў які-небудзь магнат, а Цяпінскі быў толькі выканаўцам (і адначасова заказчыкам) свайго выдання. Аднак тады трэба было б чакаць дэдыкацыі (як у *Нясвіжскім катэхізісе*, грошы на выданне якога даў Мікалай Радзівіл Чорны) ці нейкіх рэверансаў у бок

фундатара або хаця б згадкі пра яго. Але Цяпінскі ў прадмове называе толькі сябе адзіным заснавальнікам і фундатарам друкарні. Больш таго, яго спробы атрымаць падтрымку ад магнатаў, відаць, засталіся марнымі. З сумаў ён адзначае, што *минерополитове ваки и нухто з вчоны. <которымъ вы по класшней вчинити приставле>, черз та много чѣ не хотѣли, г. зн., не пажадалі заняцца выданнем Св. Письма. Не без жалю ён гаворыць і пра “зацных паноў”, якія з мати кѣ очизне вашои помочи высте могли ў справе асветы враты своѣи, але, здаецца, засталіся ў баку ад гэтай справы.*

У прадмове трапляецца цікавая згадка пра нейкіх асоб, якія пажадалі школы заложити и навѣк слова вжего, *Ш та много лѣ занебанѣю. выдвигнути враты вашои, і не толькі хотели, але і всилвали (г. зн., здолелі зрабіць). Расшыфроўка гэтых загадкавых асоб прыйдзе сама сабой, калі прыгадаць, што Цяпінскі з’яўляўся пратэстантам. Для яго пераклад і выданне Св. Письма былі няспынной місіяй па распаўсюджанні навуки слова вжего. І згадка пра “школы” сведчыць, што ў гэтай місіі ён не быў адзінокім. Такія “школы” магла заснаваць толькі пратэстанцкая грамада, і яна ж ў першую чаргу мела патрэбу ў Евангеллі, перакладзеным у аднаведнасці са сваёй дактрынай. Менавіта пратэстанцкая грамада (у тэрміналогіі таго часу — “збор”, г. зн., царква) магла падтрымаць свайго аднадумца і, калі не грашымі, дык работнікамі (а таксама, мажліва, і памяшканнем) забяспечыць друкарню, якая працавала на боскую справу. З-за такога меркавання і не выпадае дапускаць, што Цяпінскаму ў мэтах эканоміі самому даводзілася станавіцца за друкарскі варштат. Грамада магла знайсці яму нават друкароў з ліку адданных пратэстантаў, якія б згадзіліся працаваць без грашовай аплаты. Так што Цяпінскі мог быць толькі карэктарам, а не друкаром у сваёй друкарні.*

Яшчэ адно немалаважнае пытанне ўстае пры гэтым: якую ролю адыгрываў у сваёй грамадзе сам Цяпінскі? Шэраг розных меркаванняў прымушаюць лічыць яго пастарам, казначеем, ва ўсялякім выпадку, асобай значнай. Сам факт выдання евангельскага перакладу, адрасаванага, паводле прадмовы, усяму народох своємох роускомѣ дзеля асветы (письменнай і маральнай) людзей “простых” сведчыць аб моцных духоўных інтэнцыях перакладчыка. Аб буйным інтэлекце, шырокім далягладзе і глыбокай дасведчанасці гаворыць і выбар формы свайго

выдання — дыглоты (двухмоўнай публікацыі) у суправаджэнні цытат на палях з іншых новых і старажытных перакладаў. Такія дыглоты былі распаўсюджаны ў тагачасным заходне-еўрапейскім друку пры выданні сакральных тэкстаў. Моцныя акцэнты на распаўсюджанні Слова Божага, якія зрабіў у сваёй прадмове Цяпінскі, выкрываюць у ім пастырскую няўрымсліваць казаць Слова Божае. Нарэшце, яго ўдзел у розных сінодах пратэстантаў (напрыклад, у Бэльжыцах у 1569 г., у Лоску ў 1578 г.) падкрэслівае тую правадырскую ролю, якую мусіў адыгрываць Цяпінскі ў сваёй грамадзе. Менавіта свайму правадыру пратэстанцкая грамада і магла аказаць такія важныя паслугі, як забеспячэнне яго друкарні.

Несумненна, што друкарскае абсталяванне Цяпінскаму даводзілася набываць на баку, бо вырабіць яго на месцы было бадай што немагчыма. І найбольш блізкай (тэрытарыяльна і ідэйна) крыніцай інструментаў для друку магла служыць Нясвіжская друкарня. З гэтай друкарняй, што належала Лявонцію Крышкоўскаму і Мацвею Кавячынскаму, была звязана дзейнасць вядомага пратэстанта і перакладчыка Сымона Буднага, які ў сваіх творах некалькі разоў згадваў Цяпінскага як свайго папалечніка. Сам Будны сваю перакладчыцкую дзейнасць пачаў менавіта творамі на старабеларускай мове, выдаўшы ў 1562 г. кальвінісцкі катэхізіс і памфлет *Аб апраўданні грэшнага чалавека перад Богам*. Але ўжо ў 1568 г. ён выдаў у Нясвіжы польскі пераклад Новага Запавету і з таго часу працаваў выключна на ніве палішчызна, як і сама друкарня, кірылічных друкаў якой больш невядома. Несумненна, пасля таго, як Нясвіжская друкарня перайшла на польскія друкі, Цяпінскі атрымаў адтуль (хаця б якое-небудзь) друкарскае абсталяванне³. Аб гэтым сведчаць віньеткі, што ўжываюцца на тытульным лісце Евангелля. Як раз такія віньеткі сустракаюцца ў *Нясвіжскім катэхізісе*. Таксама з Нясвіжскай друкарні маглі паходзіць і друкары Цяпінскага. Але кірылічны шрыфт не перайшоў Цяпінскаму з Нясвіжскай друкарні, як лічаць складальнікі кампендыума *„Drukarze dawnej*

³ Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie / Oprac.: Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Krajewski W. Wrocław; Kraków, 1959. S. 69.

Polski", а быў адліты нанова, паколькі шрыфт ЕЦ адрозніваецца ад нясвіжскай кірыліцы⁴.

Абсталяванне з Нясвіжа Цяпінскі атрымаў не адразу пасля таго, як там адмовіліся ад выпуску кірылічных выданняў. У сваёй прадмове Цяпінскі мімаходзь кажа, што друкарню ён ствараў *а праце все до того зачинаючи змоваю*. Можна меркаваць, што прайшоў пэўны час, пакуль Цяпінскі звярнуўся да спадчыны Нясвіжскай друкарні. Хаця дакладная дата выхаду ў свет ЕЦ невядомая, але, калі кіравацца датай "1576" на дрэварыце партрэта Цяпінскага, то можна вылічыць, што мінула каля дзесяцігоддзя, перш чым кірылічнае абсталяванне Нясвіжа было запатрабавана Цяпінскім.

III

Хто мог набіраць ЕЦ? Сам Цяпінскі рабіў гэта, ці ён толькі абмяжоўваўся карэктурай, а тэкст набіраў прафесійны зэцар? Дакладны адказ на гэтыя пытанні пакуль немагчымы. Але пэўныя падставы для меркаванняў дае сам характар набору.

Вёрстка ЕЦ вызначаецца майстэрскім наборам. Радкі роўныя, іх выключка (выраўноўванне паводле правага краю) бездакорная. Гэта было складанай працай, бо набор вёўся ў доволі вузкіх слупках. Наборшчыку даводзілася падганяць да адволькавых памераў кожны евангельскі верш, каб заканчэнне верша ў абодвух слупках прыпадала на адзін радок, паколькі нумарацыя вершаў у ЕЦ адзіная для двух слупкоў. Такая праца была пад сілу толькі прафесійнаму наборшчыку. Здаецца, што наўрад ім з'яўляўся сам Цяпінскі. Хаця такое дапушчэнне і мажліва, але яно надта штучнае, паколькі тады трэба дапускаць, што Цяпінскаму для дасягнення зэцарскага майстэрства і раней выпадала працаваць наборшчыкам у якой-небудзь друкарні. Заможнаму шляхцічу такая прафесія мала пасуе. Іншая справа, калі б удзел Цяпінскага ў працы Нясвіжскай друкарні быў якім-небудзь чынам засведчаны. Але пакуль сведчанні такія не адшуканы, больш падстаў лічыць, што Цяпінскі меў прафесійнага наборшчыка.

⁴ Клімаў І.П. Скарыннінскі тып шрыфту // Бел. лінгвістыка. 1994. Вып. 44. С. 45—46.

Несумненна, наборшчык, кім бы ён не з'яўляўся, быў знаёмы са старабеларускім правапісам. Аб гэтым сведчыць майстэрскае выкарыстанне асаблівасцей старабеларускага пісьма дзеля падгонкі радка. Так, для “пашырэння” напісання ўстаўляўся ўнутры (паміж зычнымі) і на канцы слова ь, які замяняўся паерыкам (спецыяльным надрадковым знакам) над літарай для “звужэння” напісання; у апошнім выпадку наборшчык таксама мог ужываць скарачэнні і выносныя літары.

Тым не менш, у ЕЦ існуюць адрозненні ў наборы тэксту. У гэтых адносінах тэкст помніка падзяляецца на чатыры няроўныя часткі, якія можна ўмоўна пазначыць лацінскімі літарамі (працэнт перадае аб'ём тэксту, што прыпадае на кожную з іх): А — 7%, В — 23%, С — 41%, D — 29%. Але фактычна, С і D дэманструюць набор, выкананы паводле адзіных правілаў, розніца толькі ў асобных тэксталагічных, перакладчыцкіх навацыях. Аднаводна, на зону А прыпадае прыкладна 8 старонак, на В — 27, на С — 47, на D — 35. Мяжой паміж А і В служыць верш Мцв. 5:16, мяжой паміж В і С — 13 і 14-ты раздзелы Мцв., а мяжой паміж С і D — Мцв. і Мрк.

Адрозненне паміж гэтымі чатырма часткамі тычыцца не майстэрства набору, а характару арфаграфіі. Хоць абсервацыя тэксту помніка рабілася толькі над перакладам Цяпінскага, але ёсць падставы лічыць, што яе вынікі сапраўдныя і для царкоўнаславянскага слупка, арфаграфія якога шмат у чым падобная да перакладной. Абодва слупкі муслілі набірацца адначасова, таму натуральна лічыць, што непаслядоўнасці пры наборы аднаго паўтараюцца і ў другім слупку.

Кожная зона вызначаецца асаблівасцямі цэлага шэрага графіка-арфаграфічных рыс помніка.

З чыста графічных з'яў адрозненні паміж зонамі найбольш яркава характарызуюць напісанне поміна сасга (“святыя імёны” рэлігійных рэалій) і колькасць выносных літар. Скарачанае напісанне поміна сасга пануе ў зоне А, але ўжо ў зоне В сустракаюцца прыклады іх поўнага напісання, у зонах CD поміна сасга пішуцца толькі поўнасцю. У зоне В адзначаецца найбольшая колькасць выносных літар (сярэдняя колькасць на старонку каля 10, тады як у зоне А — каля 6, у зонах CD яшчэ менш: 1—3).

Сярод арфаграфічных з'яў адрозненні паміж зонамі яркава ілюструе ўжыванне ёраў. У зоне А радзей за астатнія зоны

ўжываюцца на канцы слова *ъ і ь* (адпаведна, каля 18 і 4 на старонку), тады як у зоне В колькасць *ъ і ь* павышаецца адпаведна да каля 31 і 10 на старонку, а ў зонах CD сярэдняя колькасць *ъ і ь* становіцца максімальнай, дасягаючы каля 40—43 і 12 на старонку. Вельмі паказальна адрозніваецца па зонах і выкарыстанне асобных дублетаў кірыліцы. Так, літары *а і я* (калі гэтыя не пачатковае слова верша, дзе ўжываецца толькі *я*) у зонах АВ бессістэмна перадаюць [ja]. Затое ў зоне С спалучэнне [ja] практычна заўжды перадаецца літарай *я*, але зона D зноў вяртаецца да бессістэмнай перадачы такога спалучэння гукаў літарамі *а і я*. Літара *я* у зонах АВ ужываецца часцей (адзначана 36 выпадкаў) за *а* (12 выпадкаў), тады ў зонах CD гэтыя суадносіны якраз адваротныя: літара *я* тут ужываецца радзей (14 выпадкаў) за *а* (106 выпадкаў).

Асобныя фанетычныя з’явы таксама сведчаць аб супрацьпастаўленасці зонаў. Асіміляцыйная мяккасць (накшталт *дасьць, если*) амаль не адлюстравана ў зонах АВ, тады як у зонах CD яна рэгулярна перадаецца (98% ад усіх выпадкаў помніка). З неарфаграфічных рыс можна адзначыць змену перакладчыцкай стратэгіі ў Мрк. (зона D) параўнальна з Мцв. (зоны АВС): аднаасобнае адмоўе, якое раней ужываў перакладчык (напрыклад, *нікому скажү*), у Мрк. замяняецца падвойным (*нікому не скажү*).

З прыведзенага матэрыялу бачна, што адрозненні паміж часткамі помніка тычацца ў асноўным арфаграфічных дэталей і не закранаюць агульныя прынцыпы падачы тэксту. Значна больш арфаграфічных рыс, аднолькавых ва ўсіх чатырох частках. Той не менш наяўнасць розных зон прыводзіць да высновы, што пры публікацыі Евангелля (ва ўсялякім выпадку, перакладу Цяпінскага) мелі месца змены арфаграфічнай стратэгіі (хаця не змены прынцыпаў набору). Такія змены маглі быць выкліканы або розначасовым наборам тэксту, калі ў перапынках папярэдняга набору ўлягала карэкцыя, або наборам тэксту рознымі асобамі, чыя кампетэнцыя ў старабеларускай арфаграфіі была крыху рознай. Той факт, што папярэдне набраны тэкст не перанабіраўся паводле новай стратэгіі, сведчыць аб немажнасці друкарні Цяпінскага.

Час і месца друкавання ЕЦ застаюцца тэмамі для дыскусій. Само выданне выхадных звестак не мае. Паводле такіх ускосных даных, як наяўнасць вершаванай рубрыкацыі ў евангельскім тэксце, можна меркаваць, што помнік быў надрукаваны пасля 1551 г., калі такая рубрыкацыя ўпершыню з'явілася ў жэнеўскім выданні Роберта-Стафана Эцьена грэчаскага Новага Запавету. Другую мяжу кладзе факт перапісвання ў 1580 г. у Супрасльскім манастыры прадмовы Цяпінскага, дзе гаворыцца пра перакладное Евангелле ўжо як надрукаванае. Такім чынам, ЕЦ з'явілася недзе на Беларусі ў 50 — 70-х гг. Практычна ўсе даследчыкі схіляюцца да 70-х гг., радзей называюць 60-я гг. Умоўна датай выхаду ЕЦ лічаць 1580 г. (часцей з выкарыстаннем выказаў “прыблізна” ці “каля”).

З канкрэтных датаў варты ўвагі толькі 1576 г., які змешчаны на дрэварыце з партрэтам Цяпінскага. (На гэтую акалічнасць упершыню звярнуў увагу ў 1975 г. В. Тумаш у сваім артыкуле⁵). Дрэварыт гэты быў апублікаваны ў 1919 г. беларускім бібліяфілам Р. Зямкевічам у мінскай газеце “*Bielaruskaje žyćcio*” за 14 ліпеня. Праўда, як паведамляў Зямкевіч, арыгінала на той час ужо не было, а замест яго існавала копія, зробленая алоўкам на папяроснай паперы, якую ён сабе і перакапіраваў. Такім чынам, у газеце быў апублікаваны не арыгінал, а толькі копія копіі. Але Зямкевіч сцвярджае, што ў 1915 г. ён бачыў арыгінал у адным з паасобнікаў *Радзівілаўскай (Брэсцкай) бібліі*, які быў прыплецены сярод лістоў гэтага выдання. Сапраўднасць дрэварыту Цяпінскага зараз праверыць немагчыма, хіба што праз мастацтвазнаўчую экспертызу гэтага партрэта.

Вядомыя лінгвісты Я. Карскі і П. Уладзіміраў рабілі спробы ўдакладніць час друкавання ЕЦ шляхам параўнання яго з іншымі евангельскімі перакладамі таго часу. На падставе фрагментарных назіранняў Я. Карскі ў дзвюх сваіх работах⁶

⁵ Тумаш В. Друкарня Цяпінскага: Да 400-годдзя дзейнасці // Запісы. 1975. Кн. 13.

⁶ Карский Е. Ф. К истории звуков и форм белорусской речи. Варшава, 1893. С. 117—123; Карский Е. Ф. Западно-русские издания Псалтыри в XV—XVII вв. Варшава, 1896. С. 15—19.

схіляўся да 70-х гг. як даты друкавання ЕЦ. П. Уладзіміраў, наадварот, бачыў шмат супадзенняў ЕЦ з больш раннімі перакладамі, і таму адсоўваў выхад ЕЦ на 60-я гг.⁶. Гэтая спрэчка ўсё яшчэ чакае свайго завяршэння.

З іншага боку да датавання ЕЦ падышоў рускі бібліяфіл архімандрыт Леанід. Ён спрабаваў высветліць, ці не было ў Маскве друку раней за 1564 г. (год выхаду Апостала І. Фёдарава). Вядома некалькі недатаваных Евангелляў маскоўскага друку, якія маглі быць надрукаваны раней за гэтую дату. Тэкст аднаго з такіх Евангелляў ён параўнаў з царкоўнаславянскай часткай ЕЦ, паколькі ў самім выданні Цяпінскага, на палях, маюцца спасылкі на нейкае *ЕВАНГЕЛІЕ МОСКОВСКОЕ НЕДАВНО ДРУКОВАНОЕ*⁷. У параўнаных месцах архімандрыт Леанід знайшоў поўнае супадзенне, што, на яго погляд, датавала ЕЦ прыблізна 60-мі гадамі XVI ст. Аднак зараз высновы архімандрыта Леаніда ўяўляюцца надта паспешлівымі. Гэтае пытанне патрабуе больш пільных даследаў.

Вызначыць месца друкавання ЕЦ яшчэ больш складана. Згодна са старым, і дагэтуль пашыраным меркаваннем, друк гэты адбываўся ў Цяпіне — маёнтку В. Цяпінскага (цяпер — вёска каля м. Чашнікі Віцебскай вобласці). Звязваць гэтую вёску з імем беларускага пратэстанта прымушае само прозвішча Цяпінскага. Але невядома, ці было яно сапраўдным родавым прозвішчам перакладчыца Евангелля (у прадмове згадваецца *именъчко*, г. зн., маёнтак — ці абавязкова родавы?), ці назвай толькі паводле месца нараджэння. Адзін з найбольш абачлівых даследчыкаў Цяпінскага, А. Лявіцкі, заклікаў з вялікай насярагай ставіцца да шматлікіх згадак прозвішча Цяпінскага ў розных беларускіх і ўкраінскіх дакументах *Літоўскай Метрыкі*⁸. Адзінай крыніцай пэўных звестак, найбольш

⁶ Владимиров П. В. Научное изучение белорусского наречия за последние десять лет: (1886—1896) // Унив. изв. (Киев). 1898. № 5. С. 58—62.

⁷ Леонид, архимандрит. Евангелие, напечатанное в Москве: 1564—1568 // Памятники древней письменности и искусства. 1883. Вып. 37. С. 2, 31.

⁸ Левицкий О. Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Евангеліє на просту мову: Крит. розвідка // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. 1913. Кн. 12. С. 6—22.

вартай увагі, Левіцкі лічыў філалагічны аналіз прадмовы і перакладу Евангелля.

Паводле іншага меркавання, якое ўзыходзіць да архімандрыта Леаніда⁹, друкарня Цяпінскага была вандроўнаю і пераязджала з адной мясцовасці ў іншую. Мажліва, да такога даспушчэння архімандрыта падштурхнуў лёс Нясвіжскай друкарні, якая за два дзесяцігоддзі пасля Нясвіжа пабывала ва Уздзе, Заслаўі, Лоску і, нарэшце, трапіла ў Вільню. Даўно звернута ўвага на падабенства шрыфту ЕЦ да шрыфтоў кірылічнага друку Нясвіжскай друкарні¹⁰. Гэта вабіла розных аўтараў — без сур'ёзных падстаў — або прама накіроўваць Цяпінскага ў якасці ці то друкара, ці то памагатага Буднаму, або ўпэўнена лічыць Цяпінскага спадкаемцам кірылічнай часткі Нясвіжскай друкарні¹¹.

Малаверагодна, што Цяпінскаму давялося заснаваць друкарню ў такім глухім на той час кутку, як Полаччына, аддаленым ад цэнтраў кнігадруку і пратэстанцкага руху. Гістарычныя даныя таксама як быццам не спрыяюць гэтай гіпотэзе. З 1563 г. па 1569 г. Полаччына з'яўлялася тэатрам вайсковых дзеянняў паміж Маскоўскай дзяржавай і ВКЛ, а ў 1566 г. гэты край спустошыла эпідэмія чумы.

Захапіўшы ўзімку 1563 г. Полацк і яго наваколле, маскоўскія войскі заняліся рабаваннем валасцей па абодвух берагах ракі, рабілі вынішчальныя рэйды на Лукамль, Улу, Лепель і іншыя паселішчы левабярэжнай Полаччыны. У канцы студзеня 1564 г. пад Чашнікамі каля р. Улы адбылася бітва войскаў ВКЛ пад камандай М. Радзівіла з полацкім корпусам заваёўнікаў, у якой маскоўскія войскі былі разбіты. З сярэдзіны 1565 г. да канца 1567 г. вайсковыя дзеянні на Полаччыне былі спынены, але абодва бакі тым часам заняліся будаўніцтвам замкаў і ўмацаванняў па ўсім краі, якія ў 1568 г. сталі

⁹ Леонид, архимандрит. [Рэц. на кн.:] Каратаев И.П. Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами: 1883 // ЖМНП. 1884. Т. 5. С. 43—44.

¹⁰ Агляд літаратуры гл.: Клімаў І. П. Скарынінскі тып шрыфту // Бел. лінгвістыка. 1994. Вып. 44. С. 42—46.

¹¹ Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie / Oprac.: Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Krajewski W. Wrocław; Kraków, 1959. S. 69.

аб'ектамі шматтыднёвых аблог (замак Ула, замак Лепель, замак Варанец пад м. Ушачы).

Паводле заключанага ў 1570 г. замірэння маскавіты атрымалі Полацк з часткай Полаччыны, у т. л.; і на левым беразе Дзвіны. Амаль на дзесяцігоддзе на Полацкую зямлю надышоў пэўны спакой, хаця ледзь не ўся яна апынулася пад уладай маскоўскага цара. Усе вызнанні, апрача праваслаўнага, былі забаронены, і нават да тутэйшых праваслаўных быў прысланы арцыбіскуп з Масквы. Цяжка ўявіць сабе, што ў гэтых умовах нехта мог распачаць друк у аддаленай вёсцы, якая да таго ж знаходзілася ў небяспечнай блізкасці да тэатра былых вайсковых дзеянняў, і выдаваць пратэстанцкую кнігу амаль на памежжы маскоўскіх уладанняў. (Ад Цяпіна 7 км да Чашнікаў, 20 км да Лепеля і 35 км да Улы.)

Вайна аднавілася ў 1579 г. аблогай і ўзяццем Полацка, а неўзабаве — і вызваленнем усёй Полаччыны. І хаця на наступны год вайсковыя дзеянні былі перанесены ў Маскоўскую дзяржаву, на Пскоўшчыну, аднак, уяўляючы рабаўнічы характар сярэднявечнай вайны, можна сцвярджаць, што Полаччына яшчэ доўгі час залечвала раны шматгадовай навалы.

Цікавая згадка маецца ў Сымона Буднага, адзінаверца і папличніка Цяпінскага. У сваім катэхзісе на польскай мове *O przedniejszych wiary chrystyjańskiej artykulech* (Лоск, 1576) Будны паведамляе пра сходку яго аднадумцаў у 1574 г. “w Litwie”, пры чым было “zebranie nasze w domu brata milego Waśila Siapińskiego”¹². Калі дапусціць, што пад “домам у Ліцве” тут маецца на ўвазе в. Цяпіна на Полаччыне (якую больш дарэчна называць “Руссю”, “Руськай зямлёй”), то цяжка вытлумачыць, чаму польскія і беларускія пратэстанты сабраліся на нараду ў такім аддаленым кутку, які, наколькі вядома, не вызначаўся нававерчым рухам.

Вядома, праўда, што напрыканцы 1550 — напачатку 1560-х гг. у Полацку ўзнік кальвінісцкі збор, які не меў замжнага патрона, а фундаваўся мясцовым мяшчанствам ды шляхтай. Пасля заняцця маскоўскімі войскамі Полацка збор быў разагнаны, а яго казнадзей утоплены ў Дзвіне паводле

¹² Budny, Szymon: *O przedniejszych wiary chrystyjańskiej artykulech* / Publ.: Maciejewska M., Szczucki L., Zawadzki Z. Warszawa; Łódź, 1989. S. 3, 202.

загаду Івана Жахлівага. І хаця пасля выгнання заваёўнікаў збор быў адноўлены (у 1589 г. яго нават наведваў С. Будны са сваім папличнікам, каб прыняць ўдзел у дыскусіі з езуітамі), матэрыяльна яго становішча заставалася цяжкім¹³.

Яшчэ цяжэй уявіць сабе, што дзеячы польска-беларускай Рэфармацыі накіраваліся на Полаччыну ў перыяд яе маскоўскай акупацыі. Заняцце маскоўскімі войскамі Полацка, яго рабаванне, гвалт над насельніцтвам, катаванні і вывад палонных у Маскоўскую дзяржаву зрабілі вялікае ўражанне ў ВКЛ і Польшчы, атрымалі шырокі рэзананс у Заходняй Еўропе. Гэтыя жорсткасці з жахам і агідай апісваліся ў розных еўрапейскіх творах таго часу. У іх маскоўскага цара называлі “пугай Божай”, а заваёўнікаў — “маскоўскімі варварамі”. Таму найбольш верагодна, што падзея, згаданая Будным, адбывалася не на Полаччыне, а недзе на Паўночна-Заходняй Беларусі, бліжэй да цэнтраў пратэстанцкага руху і буйных камунікацый.

Пад выразам “у дому”, напэўна, хаваецца славянская калька вядомага лацінскага выразу *in aldbibus* (ці *in domo*), што ўжываўся ў тагачасным еўрапейскім кнігадруку і меў значэнне “ў друкарні”. У такім выпадку можна меркаваць, што нарада ў “доме” Цяпінскага была склікана з нагоды абмеркавання евангельскага перакладу беларускага пратэстанта.

Ускосным доказам гэтаму могуць службыць адрозненні ў наборы ЕЦ. Відаць, пераклад Цяпінскага ўлягаў абмеркаванню, па выніках якога ў набор, а таксама ў пераклад уносіліся карэктывы. Аб тым, што мэты выдання зазналі карэкцыю, сведчыць лёс самога помніка: замест усяго Тэтраевангелля, як гэта планавалася першапачаткова, свет убачыла толькі яго палова.

З усіх дзеячаў беларускай даўніны постаць Васіля Цяпінскага застаецца, напэўна, найменш вядомай. На жаль, дагэтуль было зроблена вельмі мала руплівых спроб, каб высветліць акалічнасці яго жыцця і дзейнасці. У літаратуры пра яго і па сёння існуюць ненадзейныя меркаванні і відавочныя міфы,

¹³ Иванова Л. С. Из истории реформационной церкви в Полоцке: (вторая пол. XVI — первая пол. XVII вв.) // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: (Навук. канф., прысвеч. 1130-годдзю Полацка): Тэзісы дакл. Полацк, 1992. С. 25—27.

які падаюцца на правах ледзь не фактаў. Гэта тычыцца не толькі асобы аднаго Цяпінскага, але і іншых дзеячаў беларускай мінуўшчыны. Больш уважлівы і крытычны падыход да вядомых фактаў прымушае перагледзець некаторыя ранейшыя ўяўленні і адкінуць відавочныя міфы і прыдумкі.

Лабынцев Ю.А. (Москва)

ВОСПОМИНАНИЯ О МОСКОВСКОМ ЦЕРКОВНОМ СОВОРЕ 1917—1918 гг. СЕНАТОРА В. БОГДАНОВИЧА¹

Ни в одном из специальных справочных пособий, посвященных белорусской литературе, даже в шеститомном библиографическом словаре “Беларускія пісьменнікі” (Мінск, 1992—1995. Т. 1—6), сведений о Вячеславе Васильевиче Богдановиче нет. Выдающийся литератор и общественный деятель, оставивший очень заметный след в истории белорусского национального движения, в возрождении белорусской культуры и языка, оказался забытым.

Причин подобного, в общем-то невольного, забвения немало. Главные связаны с обстоятельствами совсем недавнего времени, когда живший в ту пору в Вильне В. Богданович был арестован осенью 1939 г. органами НКВД и пропал без вести. Под запретом оказалось и все написанное им, тем более, что писал он в основном на религиозные темы. Была и еще одна весьма существенная причина. В. Богданович выступал против полного отделения Православной церкви в Польше от Церкви-Матери, против автокефалии, стал инициатором внутрицерковного сопротивления подобным устремлениям, оказался организатором в Польше приходской церковной жизни, получившей название “старой церкви”, т.е. верной патриарху Тихону.

Сын православного священника Витебской губернии, В.Богданович, родившийся в 1878 г., получил высшее богословское образование. Уже в годы учебы в Киевской духовной академии, а особенно с началом работы в качестве инспектора Литовской духовной семинарии в Вильне, он увлекается лите-

¹ Исследование осуществлено благодаря финансовой поддержке Российского гуманитарного научного фонда.